

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ - СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

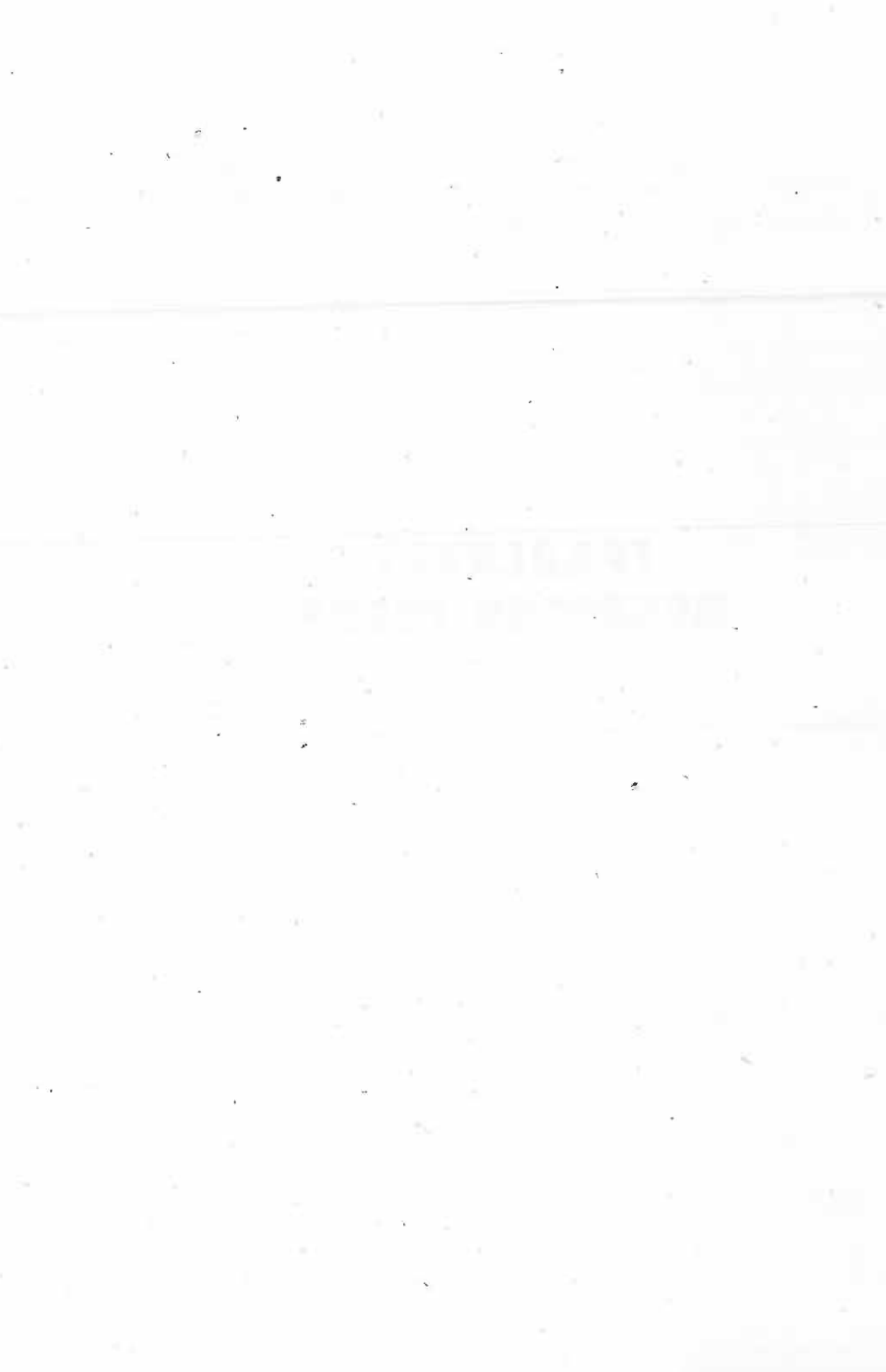
КАТЕДРА ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ
SÉMINAIRE DES LANGUES DES SLAVES DU SUD

ДИПЛОМСКИ РАБОТИ, КНИГА 5 * TRAVAUX DE LICENCE, LIVRE 5

ПАНЧЕ МИХАИЛОВ

ГРАДСКИОТ ДЕБАРСКИ ГОВОР

СКОПЈЕ — SKOPJE
1954

ГРАДСКИОТ ДЕБАРСКИ ГОВОР

Пред да отпочнам со изнесување на чисто дијалектолошкиот материјал за градскиот дебарски говор, ќе изнесам неколку белешки за развојот на овој град, за населението, неговото занимање, разните иселувања и сл. — со еден збор ќе дадам една слика на градот и неговата околина.

Градот Дебар и општо Дебарско (под ова разбирам една цела област која тесно е поврзана како од дијалектолошка, така и од етнографска и економска страна) се наоѓа во западниот дел од Македонија. Дебар е расположен на јужните падини на Крчин планина, огранок на Кораб. Потаму ограноците на Крчин минуваат во Дебарското Поле.

Дебар и неговата блиска околина се опкружени со планински ограноци, освен од западната страна. Од оваа страна дуваат ветрови што идат од Јадранско Море и тие зимно време го топат снегот, а лете донесуваат дождови. По таков начин климата е умерена и многу пријатна. Градот се наоѓа на околу 700 метра надморска височина. Планините и брдата Крчин, Тикварци и Пашина Ливада му даваат на градот прилично убав изглед.

Низ Дебар минуваат неколку рекички како Вакуфска река, Бански Поток, Цинцароска река и некои помали. Водата од овие реки се влива во Црни Дрим.

Градот е поделен на неколку маали, како: Варош, Будулец, Циматовци, Горно и Долно Тикварци, Мазија, Вакуф, Долна Мала, Муроец, Пичаковци, Шаваец и некои помали. Во маалите населението е помешано, но сепак некои маала се чисто муслимански. Улиците на градот се тесни и нерамни, а куките ниски и збиени една до друга. Интересно е тоа што во Дебар е спроведена канализација што ги поврзува сите краишта на градот. Порано, во 80-те години од 19 век, градот прилично смрдел. Турските власти, за да го спречат тоа, бидејќи Дебар бил голем трговски центар, ја направиле оваа канализација.

Населувањето на Словените во Дебарската област станува во VII и VIII век. Дека Дебарската област била населена од словенско население ни говорат и географските и топографските номенклатури во оваа област од XVII и XVIII век. Така од 122 називи на селата во Дебарската област, 103 носат словенски имиња, додека другите 19 имаат тур-

ски називи. Но изгледа дека и овие села биле словенски, а Турците ги преобратиле откако ги населиле. Денеска албанското население во Дебарската област е многубројно. Чисто македонските села од XVIII и XIX век сега се наполно албанизирани.

До навлегувањето на Турците словенското и албанското население било христијанско. Но оттогаш започнува муслиманизирањето. Изгледа дека во почетокот ова муслиманизирање се вршело по барање на самото месно население. Тоа било предизвикано од чисто економски причини — зачувување на имотите, неплаќање даноци и добивање на разни други привилегии што им ги давала турската власт на муслиманите.

Општото движење на македонското население од селата во градот е забележено од XVII век наваму. Ова е предизвикано од честите зулуми и засилените грабежи. Најголеми иселувања се забележени од селата на Два Брата планина. Меѓутоа, Дебар особено нараснува околу средната и при крајот на XIX век. Во првата половина на XIX век, околу 1810 и 1816 година, во Западна Македонија, особено Дебарско, владееше колерата. Таа предизвика разни движења и разредување на населението. Постојаните борби на Мустафа паша Шкодрански, причинија големо разместување на населението а честите грабежи многу го осиромашаја. Во 1832 г. се воведува задолжителен данок — „бедел“ за христијанското население. Тоа доведува до муслиманизирање на многу христијански семејства. Во тоа време станале големи преместувања од селата кон Дебар и понатаму. Ова преместување продолжува низ целиот XIX век. На местото на македонското население се настанувале Албанци. Отаде во дебарските говори се среќаваат многу албански зборови. Многу македонски фамилии доселени во Дебар си ги зачувале своите семејни имиња по селата од каде дошле, како на пример Кочишки, Броштички, Осолнички, Банишки, Раички, Макеларски, Обочки, Радоешки, Отишански и др.¹⁾

Спрема статистиката на Јозеф Милер во 1844 година во Дебар имало 500—540 куќи со 4.200 жители. Тој вели дека градот бил населен само со муслиманизирани Албанци, што значи дека христијанско население немало. Ова е сосем погрешен податок. Поточни податоци ни даваат други научници.

Хан во 1865 г. бележи дека гр. Дебар имал 2.000 куќи со 10.000 жители.

Шемседин во 1891 г. — Дебар бил населен со 20.000 жители.

¹⁾ Многу од овие семејства во текот на Втората светска војна се иселени од Дебар.

К'нчов во 1900 г. — Дебар имал 15.500 души.

Српските власти при пописот од 1913 година утврдиле дека градот Дебар броел 10.199 жители, а дебарскиот округ 82.478. Меѓутоа скоро никаде не се дава сразмера на македонското и албанското население.

Сега градот Дебар брои нешто повеќе од 5.000 жители од кои скоро 80% е албанско население. Покрај македонско и шиптарско население во Дебар има и неколку цигански (еѓупски) куќи.

Овие преселенички движења од селата во Дебар изиграа извесна улога во однос на дебарскиот говор. Треба да се знае дека скоро секое семејство населено во Дебар од селата си запазило многу од своите обичаи а и некои говорни црти. Ова особено се гледа од овие примери што се среќаваат во Дебар, но кои се индивидуални.

свекорва, корф, потоа рока, мока и сл.

Меѓутоа не значи дека градскиот дебарски говор не претставува една говорна целина. Овој говор, напротив, е многу покомпактен одошто многу други народни говори, затоа што говорот на скоро целата дебарска област (со исклучок на говорот на Река и Горна Жупа) е единствен без некои особени разлики. Доколку нив ги има, тие се повеќе од лексички карактер.

Како што се гледа Дебар бил најмногу населен пред крајот на XIX век. Ова е заради тоа што градот бил важен сообраќаен крстопат и еден од најголемите македонски трговски центри. Низ Дебар минувал главниот пат *Via Egnatia*. Во исто време градот ги опфаќал сите покраини од двете страни на средното течение на Црни Дрим — од Струга до Призрен, од Тирана до Кичево и од Елбасан до Гостивар. Сето тоа му придавало големо значење на економски центар на западната половина од Балканскиот Полуостров. Преку Дебар се движеле долги колони кервани во разни правци, за Албанија, Солун, Скопје.

Најтесен контакт во трговски однос Дебар имал со Елбасан, потоа со Битола, Солун и Скопје. Во Дебар се внесувало жито, колонијална стока и манифактура, а се изнесувало знатно количество кожи и тоа најмногу од ситна стока, потоа гајтан и земјани садови. Дебар се развивал сè до поставување на граница меѓу Југославија и Албанија кога неговото значење нагло почнува да опаѓа. Дебар ја изгуби својата моќ на трговски центар.

Покрај трговијата, во Дебар било многу развиено занаетчиството. Најмногу развиени занаети биле: кујунџискиот, терзискиот, ковачкиот, сидарскиот (дебарчани се прочуени сидари низ цела Европа) потоа опинчарскиот, бојаџискиот, зографскиот, казанџискиот и др. Интересно е што со занаетчиство најмногу се занимавало само македонското насе-

ление, додека албанското било повеќе трговско. Околното население се занимава со земјоделство, помалу со стоочарство.

Во почетокот на XIX век во Дебарско се развива печалбарството. Ова печалбарство го предизвика феудалниот поредок. Зсмјата се наоѓала во рацете на агите и беговите. Неа ја обработувало бедното мекедонското население, помалу и албанското. Наградите за вложениот труд биле мизерни. И тие требало да бараат начини за својот и опстанокот на своите семејства. Почнало да се оди на печалба во Бугарија, Турција, Србија, Романија, па и во Египет и Америка. Во почетокот на печалба обично одел младиот машки свет. Некои од печалбарите сосем се иселувале од Дебар и останувале постојано да живеат по местата каде што работеле. Сега дебарчани има во Солун, Софија, Белград, Букурешт, а во Скопје имаат и свое маало — „Дебар маало“.

За постанокот на градот Дебар сè уште нема точни податоци. Разни се мислењата на некои научници, но сепак треба да се одбележи дека Дебар не е стар град.

Професор Снегаров во „Историја на Охридската архиепископија“ стр. 192 пишува: „Во хрисовулите на Василие II Бугароубиец не се споменува градот Дебар, така што тој подоцна е образуван“. Хрисовулите на Василие II предадени на првиот архиепископ на Охридската архиепископија Јоан Дебранин, се од 1020 година.

Јастребов во „Стара Србија и Албанија“ („Споменик Српске Краљевске Академије“ кн. 41) пишува: „Тој град (Дебар) и за време Скендербега не постоел“. Скендербег ја отпочна војната со Турците во 1444 година, што значи дека и тогаш градот Дебар не постоел. Според Јастребов на местото на денешниот град Дебар се наоѓало село Оровник. Ова тој го заклучува од исказите на некои стари Албанци. Меѓутоа некој Мустафа Џуф од Лусна му кажал на Јастребова дека под Оровник треба да се разбира месност што се простирала од денешниот Дебар на север до близу село Граждани.

Летописецот Акрополита (1257 г.) вели дека на патот од Драч преку Мат, во Дебар (Δεβεα) бил принуден да остане повеќе одошто требало, бидејќи патот бил опасен од востанатото население.

Меѓутоа овде искрснува прашањето дали под името Дебар се подразбира град или покраина. Повеќе од научниците сметаат дека овде станува збор за покраина бидејќи докази за постоењето на називот Дебар уште во XII, па и XI век, има доста.

Пред сè арапскиот научник Идриз во 1153 година пишува: „Патот Via Egnatia за Скопје минувал од Драч —

Тирана — Дебар по долината на река Радика, Маврови Ханови, Горни и Долни Полог преку Жеден планина за Скопје.

Во хрониката на Симеон Метафрест и Логотет (Сборникъ за народни умотворения кн. XXIV — 1908 г. стр. 75) се говори: „Византискиот император Алекси Комнен во пролетта 1108 г. самиот се јавува на воената сцена против Буемунд Тарентијски. Своите сили ги разделува на четири групи: Михаил Какавмен ги заштитува Валона и Канина; Александар Кавасила — „Петрула“ (крепост меѓу Тирана и Елбасан); Лев Никерити — *начелник на гарнизонот во Дебар . . .*“

Како што се гледа од изнесеното не може точно да се определи староста на градот бидејќи никаде точно не е фиксирано дали тука се работи за град или месност.

Првпат градот Дебар со неговото име во географските карти на Македонија е напишан во една карта издадена во 1545 година со „Dibri“. Овде би го додале и пишувањето на Барлет, биограф на Скендербега кој во 1577 година вели дека „самиот бил во градот Горни Дебар“. Ова ни говори дека при крајот на XV или почетокот на XVI век имаме сигурни податоци за постоењето на градот Дебар.

Податоци за Дебар ни дава и Селишчев во „Македонски кодекси“.

Во споменикот од XVI век (1544 г.) меѓу многу села од Дебарскиот крај има и град Ореховик:

Гара^а Орехови^к
Дебр^ь Ореховни^к

На стр. 76 пишува: „Во XVI век во реонот на денешниот град Дебар или на негово место се наоѓал град што се викал „Ореховник“, а називот „Дебр“ служел за означување на месноста“.

Во споменикот на манастирот Тресковец (Селишчев, стр. 146) го наоѓаме следново:

Дебр^ь 10.

Крџица 11 об. нын. Корчица, Горно и Долно.

Зографскиот споменик кој е од 1527 до 1728 г. содржи имиња на дебрани:

Врџбани — Димо Яно
Дебре — Георчо, Секули, Маноила
Гра^а Дебре — Милоша, Косту, Милаца

Според раскажувањето на 82-годишниот деббарчанин Стрезо Јовчески градот Дебар е од крајот на XIV или од почетокот на XV век, односно од времето на навлегувањето на Турците. Тој вели дека кај денешната црква Св. Петка

— долна (стара околу 10 века — прво била црква, потоа џамија, а од 1913 е пак црква) постоело село Раковец (можеби ова е селото Ореховник, м. б.). Христијанското население од дебарските села по навлегувањето на Турците отпочнало под притисок на теророт, да бега и погоре од селото Раковец, кај денешното маало Варош, основало мала населба. Таа почнала да се проширува и по таков начин е создаден денешниот град Дебар.

Од досега изложеното може да се направи следниов заклучок. Името Дебар се споменува во разни написи и други пишани споменици и документи уште од XI и XII век. Но таму не е фиксирано дали се работи за град, месност или покраина. Сигурни податоци за постоењето на градот Дебар има дури во XVI век. Од ова некои заклучуваат дека токму во тоа време, т. е. при крајот на XV или почетокот на XVI век, треба да настанал градот Дебар.

Инаку за името Дебар има неколку претпоставки. Најнапред ја давам легендата според која Дебар го добил своето име на следниов начин: Во свое време Дебар бил големо село, чии жители се занимавале со занаети и кирацилук. Кирациите, патувајќи по стрмните патишта ги заморувале коњите, особено кога се враќале, бидејќи биле многу натоварени. Заморените коњи тие ги терале со „Ди-бре, ди-бре!“ и со времето овој назив останал да се употребува за селиштето.

Некои, меѓу нив и Ст. Стаматов во „Дебърски глас“, тврди дека Дебар го добил името од покраината во која лежи.

Други писатели сметаат дека името Дебар, Дибра, Дивра итн. е од зборот *добро*.

Јастребов и некои други земаат дека е од словенскиот збор „дѣбрь“ што значи шума, гора. Овде би го навел и мислењето на дебарчанинот Стрезо Јовчевски. Тој вели дека во постаро време, од денешната чаршија нагоре по брдото, постоела густа борова шума која со населувањето на градот била уништена. И сега тоа место се наречува БОР. Отаде и градот го добил името.

Според Иречек во „История Болгаръ“ стр. 66 зборот Дебар произлегува од „дѣбрь“ т. е. долина — лат. *deboros*. Ова покажува дека зборот не е од словенско потекло. Овде ќе додадам дека зборот Дебар и е познат на историјата уште пред нашата ера. Така во „Историја Уннов“ на стр. 86 пишува: „Во 268 година пред Христа . . . Готите со 6.000 лаѓи и 320.000 војници влегле во Св. Гора, го опседнале Солун, дошле до Дебар каде што се судриле со римската коњица . . .“ Од ова произлегува дека зборот Дебар (Дебри, Дебър, Дебрѣх, Дебори и сл.) е остаток од пражителите на тоа место, со кое име се наречувала целата долина (*deboros*) и покраина.

ФОНЕТИКА

САМОГЛАСКИ

А

Оваа самогласка кога ќе се најде во ненагласен слог, се изговара како чисто *а* без никаква редукција, што е, впрочем, карактеристично за западномакедонските говори:

ѵонада, крива, слива, клешва, крава, дешелина, ледина, ѵеда, чаша, Сшојан, шайка и сл.

Меѓутоа во извесни случаи, и тоа во нагласени слогови, може да се сретне редуцирање на *а*. Така се среќава затемнување на *а* > *ъ* во случај кога *а* се наоѓа во почетен затворен слог пред или после носните согласки *н* и *м*. Примери:

Ъндон, Съндре, съндак, Ындре, къндисоа, мънгар, џнел, снъа, снъжен, снъа, къншар, съндали и сл.

Овде ќе го забележам глаголот *знъјш* кој е многу интересен по своите форми. Така во сегашно време гласи: *знъ, знъјш, знъјш, знъјме, знъјеш*. Потоа имаме: *знъеф, ѵознаф, ѵозина*, но не *зну*.

Асимилација:

а > *е*: *јаребица* > *еребица*; *на јаве* > *на еве*.

а > *о*: *јагода* > *јогойшка*; *лакшо* > *локшо*.

Е

Во почетокот на зборот *е* не се јотува: *есен, ерген, ено, езеро, еѓуйка, елен*.

Асимилација:

е > *у*: *чуму, чуму ши е*.

е > *и*: *идинајесе*.

е > *а*: *чакај, гарамиди, шшавај*.

И

Ова *и* е добиено од ст. сл. *и* и *ы*:

игра, риба, судија, син, висшина, јџик, жиџ, широк, година, ѵразник, шла.

Во овој говор, особено при глаголите, кога *и* ќе се најде зад вокал, се редуцира во кратко *и*, односно во *ј* или *ѝ*. Ова редуцирано *и*, јас ќе го обележувам со *ј*:

ојѝ, сшојѝ, дојѝ, мојѝ, сејѝ.

Исто така и во множина кај еднословните именки: *ножој, врагој, сшолој, бегој*.

Интересни се зборовите што завршуваат на *-ница*. Во овој говор има редукција во оваа наставка:

водејнца, мџишејнца, мџишејнца, калејнца, шујајнца, ви-кајнца, Милајнца.

Слична редукција среќаваме и во овие случаи:

Трајкојца, Сџндрејца, Трџејца, Гавејца и сл. место *Трајковица, Сџндревица* и сл.

При зборот *љубичица* има асимилација на *и > у*: *љубу-чица*. Исто така и во новопримениот збор *инџерес* се среќава промена на *и > е*: *енџерес*.

О

Ст. сл. *о* во овој говор дава *о*:

сокол, сџол, голем, молец, коџел, восок, лошо, мошне, чоек, џорба, огон, коза.

Во почетниот акцентиран слог *о* се изговара со извесна лабијализација, но не како во галичкиот говор. Разликата меѓу акцентираното *о* и другите и незнатна.

Во извесни случаи *о* минува во *у*. Ова може да се сретне и во слогови под ударение и во слогови без ударение:

ушџе, ницкум, збогум, докџур, исџекџур, дури, кун, куј (знџи), восук.

Во голем број прилози на крајот на зборот место *о* се среќава *у*, како и во литературниот јазик:

малу, ногу, инаку, околу, близу, далеку.

о > и сум сретнал во зборот *Несџир*.

Ѓ

Рефлексот на ст. сл. *ѣ* во дебарскиот говор редовно е во *е*.

деџе, деџа, леџо, млеко, леџ, сено, лево, месџо, река, век, невесџа, девојка, веџка, делник и сл.

Друга замена на овој глас не сум сретнал.

Ж, Ѕ

Колку можев да забележам остатоци од овие носни вокали во овој говор не се среќаваат.

Главната замена на назалот *ж* во дебарскиот говор е *з*. Ова, меѓутоа, во себе содржи извесен елемент на *о* кој сосем малу се слуша. Но и покрај тоа вистинската вредност на овој глас е *з* и јас така ќе го обележувам. Ова, меѓутоа, не се однесува за *ж* во секоја положба.

рџка, рџкаф, мџчно, мџка, џџи, зџи, мџш, мџдра, мџшниш, џџа, џџжен, кџење, внџра, мџишејнца, грџди, скџи, џџан, џџник, гнџсен, сџџалка, кџсаф.

ж > о. Замената на ж > о исто така не е ретка појава како во почетните слогови, така и во средината на зборот. Изговорот на ова о < ж е јасен како и изговорот на етимолошкото о:

содој, глобок, клојко, којинки, собоџа, голој, оџоде, зимоска (зимжска — веројатно по аналогија на летоска). Исто така и ст. сл. вѣсж се заменува со сво во своној сволеџо, свозима.

ж > а: ѡнада, ѡлсејнца, желадник (желждѣкъ), имашен, потоа кај глаголите во 1 л. едн. сегашно време: носа, мола, вика, ода, сѣоја, ѡлеџа. Исто така и при активните глаголски придавки: ѡанал, викнал, сѣанал.

На крајот на зборот исто така ж секогаш минува во а: свозима, нока, дења.

ж > у: руска, гусџо, кука, груџка, бубрек, џрудна, џушиш, заџушено, џуџ, судија, судбина, џуџунец, исџуџил, џукање, да џукниш, нужда.

Потоа во енуш. Ова у е добиено по фонетски пат. Вокалот пред ш се затемнил и се доближил до о кое после минало во у: оденуш.

ѡ > ѡж во овој говор дава:

јѡ: јѡзик, јѡчмен, јѡџрва

јо: јогула

ја: ѡајак, ѡајачина

Почетното ж овде редовно добива пред себе ј: јѡџрва, јѡже, јѡзик, јѡдица и сл.

ж > е: кеде (по аналогија на второто е) ке ка ојш.

ѡ во дебарскиот говор дава редовно е: зеџ, реџ, ѡеда, клеџва, жеџва, леџина, девеџ, месец, време, месо, ме, џе, семе, чедо, ѡресекна, деџелина, ѡреса, еребица, ѡамеџ, леџџа, џежок, ѡроклеџ, ѡведо, ѡеда, ѡгледало.

Ъ, Ъ

Силнот ѡ во овој говор заменет со о.

Во силна позиција, во коренот: бочва, вошка, дош, сон, џокмо, ѡлдица, золва.

Во наставките:

ѡеџок, ѡесок, ѡѡнок, момок, чеџворџок, ѡасинок, ни-зок, редок, добиџок. Интересен е зборот кнок. (Ова е добиено од тѣнѣкъ > тнок и потоа по асимилација т < к се добило кнок).

Во префикси:

се соѡна, собор.

Предлозите *вз* и *сз* дале *во* и *со*. Меѓутоа во извесни случаи, за кои ќе стане збор кога ќе се говори за предлозите, можат да се употребат и *со в(ф)* и *с* (ова многу ретко).

Полувокалот *ь* најчесто дал *е*.

Во коренот: *сега, свеска, шемно, шемница, се сѐмни, лен, ленено, ден, денеска, се раздени, пекол, пѐнушка, пѐс, чѐш, шейош, лесен, везден*.

Груната цвѣ > цу и цве: *цуш, цуши, цвеке*.

Во наставките:

-ѣѣ: *големѣц, пливѣц, сѣареѣ, слѣѣц, глушеѣ*.

-ѣнѣ: *жеден, шѣмен, силен, сѣрашен, умен, одморен, злашѣн, мазен, празен, шѣсен, лесен, пѣсен*.

-ѣлѣ: *пѣшел, орел, чѣшел*.

-ѣсѣ: *овес*.

Во членот е обопштено *-ош* и таму каде што именката завршувала на *ь*: *човекош, денош, сѣарецош, мѣжшош, волош, сѣолош, пѣшош, коњош, учишел'ош*.

Кај некои зборови се чувствува поранешното постоење на *ь*, така што согласките што се наоѓаат пред *о < ь* се меки (*учишел'ош, коњош* и сл.).

Во градскиот дебарски говор, како и по другите народни говори, е добиен нов полуглас пред сонантите *л, р, н, м* и тоа на крајот на зборот. Тоа е вторичен или секундарен полуглас. И во овој случај вторичниот полуглас дава *о*, но со мали исклучоци. Според Белиќ (во „Галички дијалект“) овие сонанти по испаѓањето на крајниот полугласник не станале вокални (*л, р, н, м*) бидејќи такви би останале, а пред нив се развил обичен полугласник и се добило *ѣл, ѣр, ѣн, ѣм*.

ѣр > ор: *добор, (добор вечер), бисѣор, иѣор, веѣор, чекор, биѣор, сѣекор, но Дебѣр*.

ѣл > ол: *пѣкол, шѣѣол, рекол, дошол, расол, шѣкол*.

ѣм > ом > ум: *седум, осум, сум = су* (овде *ѣ* дало *о*, а потоа тоа се лабијализирало во *у* под влијание на *м*).

Кај некои турски зборови рефлексот е различен:

кѣсмейш > кѣсмейш

фѣсѣан > фусѣан

Турското *lök > лок*: *агалок, комшилок, домакинлок, каршилок, курвалок, арамилок, мајсѣорлок*.

Вторичниот полуглас во кореновиот слог дал *ѣ*: *мѣла, шѣшѣа, шѣмно, мѣска*.

Р, Л

Овие два гласа доживеале различна судбина. Како што е познато, тие во реканскиот говор, речиси, напoлно си ја зачувале својата вокална функција. Во дебарскиот говор пак,

р редовно, со мали исклучоци, ја чува вокалноста, додека *л* скоро наполно ја изгубило функцијата на вокал.

Изговорот на *р* во овој говор, меѓутоа, не е како изговорот на српското вокално *р(р)*, туку се наоѓа на средина меѓу *р* и *џр*. Облак со право вели дека ова *р* не се изговара толку енергично — изговорот не е така јасен како српскиот и чешкиот, туку личи на словенечкиот изговор.

Како што одбележив, гласовните групи *з, њ + р* и *р + з, њ* скоро редовно даваат *р*:

крџ, дрво, ѝрсѝ, свекрва, црква, (цркоф), крѝ, мрѝоф, мрда, ѝрло, црвен, црн, Крчин, срма, фрла, смрѝ, цркалесѝ, врвиѝ, ѝрсѝен, врџ.

Овде доаѓаат и: *рѝ, рж, рѓа, рбешник.*

Групата *з, њ + р > ор* во овие примери:

чешворѝок, ѝоборѝу, корлоѝајнца.

Во Дебар може да се чуе и ваков изговор: *корф, дорво, ѝорло* и сл. но тоа е индивидуално и е пренесено од други места.

Вокалното *л (л)* е како и во литературниот јазик: *волна, волк, солза, молза, золва, жолчка, молчи, јаболко, ѝолн, колчишѝа, сѝолѝав, должен, жолѝ, жолѝица, болва* и сл.

Во извесни случаи може да се сретне и *лѝ*:

клниѝ, блвање, ѝѝаш.

По српско влијание е: *Бугарин, Бугарија.*

Потоа се среќава: *сѝнце*. Овде групата *лнѝ* е тешка за изговор, така што *л* испаѓа.

СОГЛАСКИ

Ј

Овој глас доживеал различна судбина. Во почетокот на зборот старото *ј* пред *е* и *и* секогаш се губи: *елен, есен, ено (едно), енушка, еребица* и сл.

Меѓутоа пред тврдите вокали гласот *ј* се слуша: *Јордан, Јоне, Јосиф, Јакофче, јаболко, јонѝа, јунак* и сл.

Во средината на зборот гласот *ј* различно се слуша. Сум забележил дека овој глас најмногу се слуша кога ќе се најде меѓу *оа* и *иа*:

се мија, сѝија, кијамеѝ, арамија, крија, Сѝојан, броја, крѝјач, моја, ѝвоја.

Послабо се слуша меѓу два вокала од кои едниот е *е*:

се сме(ј)а, ѝво(ј)е, вика(ј)еѝ, иледа(ј)еѝи, оде(ј)е-шѝи и сл.

Ново ј среќаваме во убојна < убавина, ѓлајна < ѓла-
нина и др.

На крајот на зборот најмногу се употребува при имен-
ките од машки род во множина:

сџолој, ножој, гласој, сашој, огној, сџајој и сл.

Њ

Старото меко н во овој говор освен, колку јас сум забележил, во зборовите коњ, свиња, бања и сл., дало н:
нива, огон, омило, ѓлевна, вишни, клашни, бунишџе и сл.

Инаку нашево њ е ново и е добиено преку ново јоту-
вање: њја > ња; њји > њи; њје > ње:

камења, дечиња, жнеање, сеање, сирење, ѓерење, коѓање,
свињи, семиња, имиња, ждребиња. Потоа среќаваме: ѓлајње,
јодиње и сл.

Исто така њ среќаваме и во вуња < вујна, лањо < лајно.

ШТ, ЖД, Ќ, Ѓ

Овие гласови се многу интересни како за македонскиот
литературен јазик, така и за дебарските говори. Според изго-
ворот на групите шџ, жд дебарската говорна територија
може да се подели на две групи и тоа:

1. Шџ-говори и

2. Шч-говори.

Димитров¹⁾ пак Шт-говорите ги дели на: коде и кезде
— говори.

Во Шч-говорите спаѓаат селата од Долна Река, а во
Шт-говорите доаѓаат: Поле, Дримкол, Горна и Долна Жупа
и Голобрдо. Значи градскиот дебарски говор доаѓа во Шт-
говорите. Но говорната територија на Поле има извесни
елементи и од Шч-говорите.

Замената на прасловенските *tj и *dj е различна:

*tj kt' > к: домаќин, куќа, гаќи, ѓоќе (ѓовеќе), вреќа, свеќа,
ноќ, ноќеска, свеќа, ѓлаќа, фаќа, сџреќа, ка, ќерка, неќу,
ѓомоќ, ѓраќаш, враќа.

*tj > шџ: мџшџеа, мџшџејнца, лешџа, ѓашџерка, ѓлешџи,
горешџина. Овде доаѓаат и: гашник, свешник, мошне, имашен.

Глаголскиот прилог во дебарскиот говор е на -ешџи
(место -ејќи, -ајќи во литературниот јазик): одешџи, зборешџи,
гледаешџи, скокаешџи, кажоешџи, ѓрчаешџи.

*dj > ѓ: зѓга, ѓраѓанин, роѓање, рѓа, џакеѓере, ѓаѓаш,
ѓаѓање, џуѓина, џуѓинец и сл.

¹⁾ Димитров: Кратки етнографски белешки за Дебърско съ огледъ
къмъ говора на тоя край („Известия на славянския семинаръ“, год. I,
1905 г. Софија).

*dj > жд: сажди, вежди, прежда, межда, нужда. Овде доака и најпрежно (деше).

Во туѓи зборови: маѓија, џанаџур, џубре, еѓуџи, калуџер, џо (божем), шеќер, мусџаки.

Во овој говор се добиени *ќ* и *џ* и од поново време.

џьј > *ќ*: браќа, цвеќе, шреќа, бруќе, рабоќе;

џьј > *џ*: лаџа, луџе, ливаџе.

Карактеристична црта на градскиот дебарски говор е што место прасл. *stj и *skj сме добиле *ши*, а место прасл. *zdj и *zgj — *жд*.

*stj, *skj > *ши*: вештер, вештица, џиштиа, џуштер, џоштиава, клешти, крштирање, ојштина, штавај, штејта, џушти, исџушти, штици, штерб, штерк.

Овде би дошле и зборовите на -иштие, -иштиа: гробиштиа, бунштие (роди ме со кисмеш, фрли ме на бунштие), огиштие, клчиштиа, руштиштиа, зимоиштие. Потоа: што, ништо, свешто, нешто, џошто, уштие.

*zdj, *zgj > *жд*: дожд, дуждалник.

Х, В, Ф

Овие три гласа ги земам заедно бидејќи тие стојат во тесна врска и треба напореда да се разгледуваат.

Може да се каже дека, без исклучок, гласот *х* во градскиот дебарски говор не постои, не оставајќи никакви траги во почетокот на зборот, ни во средината меѓу два вокала. На крајот на зборот дава *ф*, а пред согласка во средината на зборот има различни рефлекси или се губи.

Губење на *х* во почетокот на зборот:

леј, арно, оди, есај, оро, иџор, аџер, убаф, аризоа, алва, Рисџе.

Губење на *х* во средината на зборот меѓу два вокала: креџа, снџа, раџи, саџи, граор, сџреа, меур, муа, муи, ореј.

Не сум забележил интервокалното *х* да мине во *в* или *ј*.

Х пред согласка во средината на зборот:

Во оваа положба гласот *х* или се губи (сосема ретко) или се заменува со друг глас:

Се губи: Орид.

х > *м*: овимни, онимни, нимни.

х > *в*: јавна, здивна, авмак, сџивни, (џовелај здивни, сам сџани сџивни).

х > *ф*: видофџе, крефко, бефме, џрафме, офџика, ифџибар, офкаџи.

х > *к*: џикџија, икџиза.

Х на крајот на зборот.

На крајот *х* редовно преминува во *ф*: врф, сџраф, граф, ореф, греф, џраф, кожуф, меф, сиромаф, рекоф, дојдоф.

Сум забележил дека ова $\phi < x$ претставува извесна средина меѓу v и ϕ , но повеќе се чувствува како ϕ и затоа така го бележам.

Групата xv во почетокот на зборот, како и во литературниот јазик, и во овој говор дава ϕ :

фала, фаќа, се зафаќа, фаќи го, фрли го.

Инаку етимолошкото ϕ си останува непроменето:

Филиј, фурни, финанси.

Гласот v во дебарскиот говор кога ќе се најде во интервокална позиција се губи, што е, впрочем, карактеристична црта за западномакедонските говори:

биол, биолица, гаол, ѿоар, чоек, Лескоец, Крманѿ, Јоан.

Кај глаголите на $у$ се губи:

глагоање, куйоање, бендисоање, кинисоање, бојадисоање, приказоање и сл.

Во множина, кај именките од машки род, се губи:

ножој, сѿолој, сѿајој, саѿој и сл.

Кај членуваните зборови се губи:

времео, деѿео и сл.

Губење на v се среќава и во овие примери:

Џикоски, Аврамоски, Ошакоски, Миѿрески, Јоаноски, Цветѿкоски, потоа Пеѿроен, Миѿроен, (Пеѿровден, Миѿровден) и кај зборот рајче (врајче).

Во други позиции v или се запазува или минува во ϕ или друг глас.

вн > мн: одамна, рамно, но ѿлевна.

цвѿ > цу: цвѿѿи > цуѿи

$s, ш, з$ и $ж$ пред ϕ и $ч$ ја редуцираат својата фриктивност и даваат ϕ :

мосѿ-че > мос-че > мофче, глуфче, вофче, кофче, крфче, грофче, рафцуѿел.

При зборот *крова (кројам)*, v се вметнува меѓу два вокала. Ова е веројатно по некаква аналогија.

S

Колку што сум забележил, гласот s во дебарскиот говор постои и тоа во прилична мера, за разлика од галичкиот, каде што нема никаква трага.

Гласот s сум го чул во овие зборови:

свезда, носи, сејав, сври, осоде, севиар, свер, своно, свонѿѿ.

Од некои сум чул и *олсица*.

Ц

За овој глас нема ништо особено да се забележи. $Ц$ се употребува, главно, во турски зборови:

ација, џамија, финџан, аџамија, јонџа, потоа Џикоски, џеј, џагуре, џубе, џани; змучка > џумучка.

ГУБЕЊЕ НА СОГЛАСКИТЕ

Губењето на согласките во градскиот дебарски говор е доста честа појава. Најмногу се губат согласките *х* и *в* (примери за ова досега се доста изнесени). Освен овие, во овој говор се губат и други согласки.

д. Овој глас исто така доста често се губи како во интервокална, така и во други позиции:

џонелник, џлеаш, клајш, ка најш, ка дојш, ке (кеде), ка виџ (види). Потоа кај броевите: *џејнаесе, шеснаесе* и сл.

Пред *н* некогаш се губи: *џанаф, сенаф, ено, заено, џрна, џрнаф, онесиме.*

г. ко < кога, свекоа, никра, џрни се.

н. џлајна, дџјси.

м. ногу.

ж. мојш.

Во овој говор честа е појава слевање на два збора во еден и понатаму на гласовите:

ка си ода > ка шода.

ка ода > кода.

се оџкриф > соџкриф.

СОГЛАСНИЧКИ ГРУПИ

И во овој говор се среќаваат согласнички групи што претрпеле разни измени.

Пред сè, старите групи **črt* и **čert* различно се развиле. Покрај *џр*, се среќава *џр* и *џере*.

џр: џрн, џрвен.

џр: џрвец, џрвосан, џрџни.

џере: џерево, џерешна, џерей, џерейна.

Во овој говор среќаваме редовно вметнување на *џ* и *д* во групите *ср*, *зр* и *жр*:

сџрека, сџраф, сџреа, сџреде, сџрачка, сџребрено, сџрам, сџрела, здрав, ждребе и сл.

Ова вметнување на *џ* и *д* е чисто артикулациона потреба. Овие *џ* и *д* се јавуваат како меѓугласови за подобар изговор.

Гласовите *џ* и *д* во групите *џџ*, *сџ* и *жд* на крајот на зборот се губат:

мос, лис, џрс, дош, џриш и сл.

Други согласнички промени:

џр > џр: џркалесџ.

џџ > мџ: немџи.

џс > џ и џџ: џофна, џејџија.

йш > ч: *чејнца, ченка* (*й* се губи затоа што самото ч содржи експлозивен елемент).

йш > ч: *йечес* (пет—шест).

йс > ц: *оцкриф*.

дз > s: *оседе*.

вн > мн: *ламна, одамни, рамно, нимно, но йлевна*.

сй > шй: *лушйа, шйирйо, Шйиро, рашйориф*.

йн > кн: *кнок (шенок)*.

сц > фц: *рафцуйе, се фцрви*.

ч > *йш*: *Турчинка* > *Турйинка*, но *Турчин*.

На крајот на зборот звучните согласки минуваат во беззвучни:

лей, грой, рийш, млайш, рок, нэш, мрас, снек, глайш, мъш и сл.

Овие зборови во други позиции, на пример, во множина си ги добиваат вистинските звучни согласки:

лебој, гробој, ридој, младини, ројој, ножој, мразој и сл.

МЕТАТЕЗА

Метатеза сум сретнал во овие зборови:

свадба > *свабда*.

барјак > *бајрак*.

йечурка > *чейурка*.

АКЦЕНТ

Акцентот во дебарскиот говор е како и во литературниот јазик — тој е на определено место и е реченички.

Скоро редовно ударението паѓа на третиот слог од крајот на зборот:

бóлна, рáно, мýнале, шáрено, шарéнашa.

Исклучоци од ова се зборовите каде што има редукција: *водејнца, мъшйејнца, ласйóјца, Гавéјца, Милáјнца* и сл.

Некои заменки и прилози, кога се сака нешто да се потцрта, добиваат вакво ударение:

олкáв, колкáв, одвáј, совсéм.

Исклучок среќаваме и кај зборот *сйолáјши*.

Турските и албанските зборови што се веќе одомаќени, исто така имаат акцент на третиот слог од крајот на зборот: *ацáмија, арáмија* и сл.

По однос акцентските целини, исклучоци прават овие примери:

број + *именка*: *две мéшра*

йеш йрсйа

осум дýши

йредлог + *заменка*: *ке нáми*

од вáми

глаюл + *именка* некогаш прават целина:

немáј гајле

Потоа среќаваме: *браџ* и *сесџра*
мајка и *ќерка*, но *шаџко* и *син*
не ѓарџ и *маџ*
џлјада *дџнари* *на ден*

МОРФОЛОГИЈА

ИМЕНКИ

Како и сите македонски западни говори и градскиот дебарски говор при именките, и тоа кај личните, запазил некои падежни промени, т. е. се одликува со пазење на извесни стари форми од синтетичката деклинација. Меѓутоа не само кај личните именки, туку синтетичката деклинација во овој говор се јавува и кај именките што покажуваат некоја родбинска врска, како: *браџ*, *сесџра*, *шаџко* и слично.

Машки род

Кај имињата од машки род се разликуваат 4 промени според наставката во номинатив еднина и тоа:

1. на согласка: *Младен*, *Гаврил*, *Сџојан*, *Соџир*, *Цвеџан*.

2. на -а: *Никола*, *Илија*.

3. на -е: *Јоне*, *Гаве*, *Ладе*, *Климе*, *Русе*, *Мирче*, *Трџе*.

4. на -о: *Цвеџко*, *Пеџко*, *Шџиро*, *Бошко*, *Трајко* и сл.

Деклинацијата на овие лични именки е: *Младен*, *Младена*, *Младену*, *Младене*; *Никола*, *Никола*, *Николое*, *Никола*; *Јоне*, *Јонеша*, *Јонед*, *Јоне*; *Цвеџко*, *Цвеџка*, *Цвеџкое*, *Цвеџко*.

Да је забележиме дативната форма која во овој говор се јавува двојно — синтетичка форма и форма со предлог: *Младену*, *Николое*, *Јонед*, *Цвеџкое*, но се среќава уште и: *на Младена*, *на Никола*, *на Јонеша*, *на Цвеџка*, но поретко.

Како што е забележено погоре, покрај личните именки, генитивно-акузативната и дативната форма ја запазиле и имињата што покажуваат некоја родбинска врска. Така може да се сретнат вакви примери:

Синое џи му кажџф (може да се чуе и: *на сина џи* . . . но тоа поретко). *Му го дадоџ шаџкое џи*, *мџжое џи*, *браџое џи*.

Множина

Еднословните именки од машки род, главно, имаат во множина наставка -ој:

сџолој, *џојој*, *волој*, *сџајој*, *лебој*, *врвој*, *царој*, *синој*.

После палаталните *ч*, *ж*, *ш*, *ј* наставката е исто така -ој: *ножој*, *ежој*, *бројој*.

Некои еднословни именки во множина имаат наставка -и:

Локатив: на небеси, на соне, на еве, на виѓе, леџе, зиме,
без прага џи лџа, ка ме умриш на жиоџи и сл.

ЗАМЕНКИ

Лични заменки

Како и личните именки, и личните заменки ја зачувале падежната промена, слично како што е и во литературниот јазик. Ќе ги набројам личните заменки и нивната промена:

- 1 лице ја *мие*
мене *нас*
мене ми, мене, ми *нами* ни, *нами*, ни
мене ме, мене, ме *нами* не, *нами*, не
- 2 лице џи *вие*
џебе *вас*
џебе џи, џебе, џи *вами* ви, *вами* ви
џебе џе, џебе, џе *вами* ве, *вами*, ве
- 3 лице џој *она* *онеа*
еднина *него* *неја* *него*
нему му, нему, му *нејзе* је, *нејзе*, је *нему* му, *нему*, му
него го, *него*, го *нејзе* ја, *нејзе*, ја *него* го, *него*, го
- 3 лице *оние*
множина *ними*
ними им, *ними*, им
ними и, *ними*, и

Подолгата форма на заменките се употребува кога нешто се потцртува или е со предлог. Инаку се употребува пократката форма.

Повратната лична замена

За неа нема ништо особено да се каже. Таа ги има овие форми: себе, себе си, си, себе се, се.

Придавски заменки

Показни заменки

овја, овџа, *овеа*, *овие*
џој, џаа, *џеја*, *џие*
оња, онџа, *онеа*, *оние*

Посвојни заменки

мој, -а, -е, мој(и)

швој, -а, -е, швој(и)
негоф, негоа, негоо, негој(и), нивни.

Во овој говор се употребуваат уште и овие заменки:
овимни, онимни, овимна, онимна, овимно, онимно.

Куќава е овимна (на овие овде).
Офциве се онимни (на оние таму).
Овимноо деџе е ногу леџо.

За женски род: овојзин, онојзин, овојзина, овојзина, а
се употребува и нејзин, -а, -о, -и.

Потоа се среќава: овоџоф, оноџоф, овоџој, оноџој.
Клучоф е овоџоф (на овој овде).
Челиве се оноџој (на оној онде).

Овојзиниош фусџан е шарен (на оваа овде).

Како што се гледа од овие примери, овие форми се
членуваат.

Каквојни заменки

акоф, аква, -о, -и
шакоф, шаква, -о, -и
онакоф, онаква, -о, -и

Количесџвени заменки

олкаф, олкѧ, џлкџ, олкај(и)
шолкаф, шолкѧ, шолкџ, шолкај(и)
онолкаф, онолкѧ, онолкџ, онолкај(и)

Прашални заменки

За лице — кој
За предмет — шџо
зашџо, сошџо < со што < сџ што
чуму шџи е? — ова е скаменета дативна форма.
Заменката кој се менува: кого, кому му, кого го.
Други прашални заменки се: чиф, чива, чиво, чиви
какоф, каква, -о, -и
колкаф, колкѧ, колкџ.

Оџределени заменки (оџшџи)

Овде доаѓа све, своџ (сиоџ), своџа, своџо, свиџе,
свиве, свине, свиоф; свекој, -а, -е, свекого, свекому.

ПРИДАВКИ

Компарацијата на придавките е аналитична. Членуваната
форма завршува на -иош, -џа, -џо, -џе.

Интересно е да се напомене употребата на придавката *леѝа*, *леѝо* која се употребува само за женски и среден род (*леѝа невестѝа*, *леѝо деѝе*), додека за машки род се употребува само *убаф* (*убаф мѝш*).

Множината се образува со наставката *-и*: *мал* — *мали*, *зелен* — *зелени* и сл.

БРОЕВИ

И за овој вид зборови нема некои отстапувања од литературниот јазик што би можеле да се одбележат.

Прости броеви: *ен*, *ена*, *ено*, *ени*, *два*, *две*.

Од редните броеви отстапување прави: *ѝреѝи*, *ѝреѝа*, *ѝреѝо*.

Во народните песни жожат да се сретнат остатоци од старите промени — архаизми: *другео*, *другему*, *ѝреѝеѝо* и сл.

ЧЛЕН

Членот во дебарскиот говор е тровиден, како и во литературниот јазик:

-ов, *-ва*, *во*
-оѝ, *-ѝа*, *-ѝо*
-он, *-на*, *-но*

Употребата е правилна. Во извесни случаи може да се членуваат и некои сопствени именки и географски имиња: *Дебѝроф*, *Скоѝѝево*, *Радикана*, *Трѝено* и сл.

ГЛАГОЛИ

Глаголите во дебарскиот говор се делат, главно, на две коњукации според презентската основа и тоа: *а* и *и-основа*. Основата на *е* се среќава само кај глаголите од типот: *миеш*, *сѝиеш*, *ѝиеш* и сл.

Прости глаголски форми

Сегашно време

а-основа	<i>јава</i>	<i>јава ме</i>
	<i>јаваш</i>	<i>јаваше</i>
	<i>јаваѝ</i>	<i>јаваеѝ</i>
и-основа	<i>бендисоа</i>	<i>бендисоа ме</i>
	<i>бендисоаш</i>	<i>бендисоаше</i>
	<i>бендисоаѝ</i>	<i>бендисоѝеѝ</i>

По оваа основа се менуваат: *сликаш*, *сакаш*, *викаш*, *ѝа-гаш*, *гледаш*, *играш*, *ѝиѝаш*, потоа *глагоаш*, *куѝоаш* и сл.

и-основа	носа	носиме
	носиш	носише
	носиш	носеш

Овде доаѓаат: учиш, збориш, велиш, свирш, јајш, ојш, љишиш, љлејиш и сл.

е-основа	сија	сиеме
	сиеш	сиеше
	сиеш	сиеш

Во овој говор наставката за првото лице еднина -м не се слуша. Меѓутоа кај извесни луѓе сум забележил дека понекогаш ја употребуваат. Во секој случај основното за овој говор е без -м во првото лице еднина, а формата на -м е индивидуална и веројатно е влијание од други говори.

Помошниот глагол

су	сме
си	све
е	се
несу	несме
неси	несве
неје	несе
неју	некиме
некиш	некише
некиш	некиш

Гласот -ш во третото лице еднина е остаток од старословенската наставка за ова лице.

Минашо определено свршено време (аорист)

Според аориската основа може да се одделат пет групи глаголи и тоа:

аориска основа на -а:	засјаф	засјафме
	засја	засјафше
	засја	засјаје

Овде доаѓаат овие глаголи: сјанаф, јаанаф, најишаф, кажаф, седнаф, викнаф, набраф, изораф.

аориска основа на -е:	умреф	умрефме
	умре	умрефше
	умре	умреје

Овде доаѓаат овие глаголи: ослејеф, онемеф и сл.

аориска основа на -и:	удриф	удрифме
	удри	удрифше
	удри	удрије

По оваа основа се менуваат: *исушиф, се найиф, се измиф, изубиф, найраиф* и сл.

аориска основа на -о:	дојдоф	дојдофме
	дојде	дојдофше
	дојде	дојдоје

По оваа основа се менуваат: *оџидоф, заџресоф, изедоф, џресекоф, излегоф* и сл.

аориска основа на		
кореновиот вокал:	чуф	чуфме
	чу	чуфше
	чу	чује

Минаџо оџределено несвршено време (имџерфекџ)

<i>глеаф</i>	<i>глеафме</i>	<i>куџоаф</i>	<i>куџоафме</i>
<i>глеаше</i>	<i>глеафше</i>	<i>куџоаше</i>	<i>куџоафше</i>
<i>глеаше</i>	<i>глеаје</i>	<i>куџоаше</i>	<i>куџоаје</i>
<i>учеф</i>	<i>учефме</i>	<i>слушаф</i>	<i>слушафме</i>
<i>учеше</i>	<i>учефше</i>	<i>слушаше</i>	<i>слушафше</i>
<i>учеше</i>	<i>учеје</i>	<i>слушаше</i>	<i>слушаје</i>

Повелбен начин

Во дебарскиот говор, за разлика од литературниот јазик, исцело е во употреба наставката *-иџе*:

носиџе, оџериџе го, молиџе, џрџиџе, оџе, викниџе го, сечиџе го и сл. Потоа ги има овие форми: *сџоџе, глеаџе, даџе, куџоаџе* и сл.

Акџивна глаголска џридавка

Формата е иста како и во литературниот јазик: *дошол, дошла, дошло, дошле; сџанал, -а, -о, -е, нанал, -а, -о, -е* и сл.

Пасивна глаголска џридавка

Иста форма како и во литературниот јазик: *-н, -на, но, -ни* и *-џ, -џа, -џо, џи*:

засџан, засџана, засџано, засџани; ранаџ, ранаџа, ранаџо, ранаџи.

Глаголски џрилог

Наставката за глаголскиот прилог е *-иџи*: *одеешџи, маваешџи, џрчаешџи* и сл.

Меџутоа може да се чуе и: *рабоџејки, одејки* и сл. Ова е индивидуално и ретко се слуша.

Глаголскиот прилог може да се изрази и на овој начин: *дојде џрчајнца*.

Сложени глаголски форми

Идно време

Се образува со *ќа* плус сегашно време:

<i>ќа</i> <i>уча</i>	<i>ќа</i> <i>учиме</i>
<i>ќа</i> <i>учиш</i>	<i>ќа</i> <i>учиш</i>
<i>ќа</i> <i>учиш</i>	<i>ќа</i> <i>учеш</i>

Оваа частичка многу често се сврзува со глаголот ако овој започнува со самогласка: *ќода*, *ќоџера*, *ќумра*, *ќудра*, *ќизгюра* и сл.

Негативната форма се изразува на два начина: *не* *ќа* *дојда*, но почесто *нема да дојда*.

Минато неопределено време (перфект)

<i>су</i> <i>сјал</i>	<i>сме</i> <i>сјале</i>
<i>си</i> <i>сјал</i>	<i>сџе</i> <i>сјале</i>
<i>сјал</i>	<i>сјале</i>

Одамна минато време

<i>беф</i> <i>глеал</i>	<i>бефме</i> <i>глеале</i>
<i>беше</i> <i>глеал</i>	<i>бефџе</i> <i>глеале</i>
<i>беше</i> <i>глеал</i>	<i>беје</i> <i>глеале</i>

Условен начин

ќа *работаш*ф, *би* *работаш*ал, *ќа* *су* *работаш*ал

Минато ојределено завршено

су *легнаш*, *су* *јаден*, *су* *сјан* и сл.

Предминашо ојределено завршено

беф *сјанаш*, *беф* *легнаш* и сл.

Во овој говор во употреба се и форми со *имам*. На пример: *имам* *научено*, *имаш* *научено* и сл.; потоа *су* *имал* *научено*, *ќа* *имаф* *наџраено*.

ПРЕДЛОЗИ

Ќе забележам неколку карактеристични примери.

Предлогот *во* се употребува и во скратената форма *в* (по некогаш *ф*): *Ќода в уред*, *в градина*, *ф куќи* и сл.

Треба да се забележи правилната употреба на *в* и *во* пред членувани или нечленувани зборови: *в ливаѓе*, но *во*

ливагено. Скратената форма се употребува и пред географски имиња: *в Орид, в Скојје* и сл.

Овој предлог може да се јави и во формата *ву* и тоа пред заменици: *ву нами, ву вами, ву ними, ву мене, ву шебе* и сл.

Предлогот *со* може некогаш (многу ретко) да се употреби во скратена форма, најчесто пред заменици: *с него, с ними, с вами* и сл. Потоа се среќава: *с клоци, с кавал* и сл.

Овде е во употреба и предлогот *из* (со значење низ) *си рабоџаф из куќи*.

ПРИЛОЗИ

Покрај оние прилози што се образуваат од придавките (малу, многу, долу и сл.) во овој говор има голем број прилошки форми во кои е зачуван дативот, генитивот, инструменталот и локативот.

Прилози за време: *оломнани, свекоа, леџе, зиме, дења, ноќа, на еве* (на јаве), *на соне, џреје, зауџре, никоа, синеќа, есени* и др.

Прилози за место: *осоде, џуе, овде, онде, аму, внџира, скраја, на виџе, џо земи, ф куќи* и др.

Прилози за начин: *аке, џаке, одневарно, ничкум, редум, одвај, ширум, на смрџи, на жиоџи* и др.

Прилози за количество: *кол'ку, џол'ку, ол'ку, мошне, енуш*.

Карактеристични се прилозите на *-ница* кои се доста продуктивна категорија: *бркајнца, блвајнца, џрчајнца, ја-вајнца* и сл.

Интересен е прилогот *џика џо џика* (малу по малу). Во замена за *многу* овде се употребува изразот: *колку чуда*.

СИНТАКСА

Во однос на синтаксата во дебарскиот говор има извесни карактеристики. Јас ќе изнесам неколку од нив и тоа оние што сум успеал да ги забележам. Верувам дека има уште такви кои со натамошни иследувања ќе можат да се уочат.

Пред сè овде се употребува директниот акузатив со предлогот *на*: *Го удриџ на Цвешка; Го видоџ на Сџојана* и сл.

Именките или замениките во атрибутска функција можат да стојат зад предметот: *сабјава џвоја, куќава моја, кайџа Јонеа* и сл.

Двојната акузативна форма од личните заменици често вака се употребува: *ми велиџ мене, го видоџ него* и сл.

Место сврзникот *или* овде, како и во други народни говори, се употребува *али*. Исто така овој збор често се употребува место дали: *Али дојде? Ал дојде?*

не мојш да дојдиш“.

„Ка се стора, џанум, остра сабџа
Гора ка сеча“.

„Јас си има, џанум, лоша мајка
Ка се карате“.

„Мајка лоша, џанум, ја су кротка
Ка поминиме“.

„Ја си има, џанум, лоши татко
Ка се карате“.

„Татко лоши, џанум, ја су кротка
Ка поминиме“,

4

Шетат мома, талат мома

Низ росни ливаџе.

Лудо одит све по неа

С кавал роса бијет.

„Чакај моме, ја почакај

Две думи да дума“.

„Думај лудо, думај младо,

Думај што ка думаш“.

„Да ти купа свилен фустан

Дал би го носило, дал би го чувало?“

„Купи лудо, купи младо

Зошто да не носа, нема што да носа“.

„Да ти купа парлак чели

Дал би ги носило, дал би ги чувало?“

„Купи лудо . . .

5

Ај, река газит малко моме

бели и се носи.

Ај, в рака држит кошницица

Полна со л’убучица.

Ај, се сретиле лудо и мома

Во тесни сокаци.

„Дали на војска одиш, бре лудо, али од

војска идеш“?

„Ај, ни на војска ода, бре моме ни од војска ида,

Туку су ти било, бре моме, на нова пазара“.

„Што си ми купило, бре лудо, на нова пазара“?

„Ја су ти купило, бре моме, една ле брза коња“.

„Пушти десна рџка, бре лудо, фрли ме на коња.

Фрли ме на коња, бре лудо, онесиме дома,

Онесиме дома, бре лудо, мајке ти одмена,

Мајке ти одмена, бре лудо, таткое ти промена“.

РЕЧНИК

А

аризоа, -аш	— проштавам
асара	— рогоза
афрат	— лут; горчлив

Б

бастање	— брборење
бикме	— тенок свilen конец
бозлија	— плашлив
бирулче	— чашка (за ракија)
бонела	— виљушка
ботеање	— напредок, развивање на нешто, најчесто растение
брумбалец	— бумбар
бујар	— галант, издашен човек
буниште	— место за ѓубре
бурен (избурен)	— наежен
бџскање	— фаќање, додирнување

В

ваган	— тркалеста даска за сукање
ветвешинки	— стари предмети
ветка	— гранка
виѓе (на виѓе)	— одење со повојница
врвачка	— болест што минува бргу
вџашен	— уплашен збркан

Д

донадба	— веселба
допара	— допрва
дошика, -аш (се)	— се досетам
дул'ци,	— дипли, набори на некое платно (на пр. фустан)
дутна	— удри (да бега); да го нема

Ж

жанка	— иглеста покривка на костените
-------	---------------------------------

З

завмет	— маќа; помачи се; те молам (на пр. дај ми го тоа ен завмет)
залушта, -иш	— мрвам, штедам од цицизлук
заполтушено	— облачно (време); напокриен (човек)
збитак	— здрав, крупен човек
згало	— несериозен што често се смее

здробак
зрчиш

- одраснат човек
- гледаш развееано, глупо; инаетиш

S

сепав

- замижан

K

кабиле
кердосоање
клет
кноко
кобар
корубајт (се)
кот

- лоза, потекло на фамилијата; племе; род
- допаѓање
- визба
- танко
- погрден збор за лош човек
- се прави важен
- згреши, штета (кот не дојде — згреши што не дојде)
- голема каца
- вдовица (стара жена)
- корито од камен при чешмите
- парче од месо

крбла
крлопајнца
курна
кусе

L

л'азим (што
те л'азим)
лузна
л'устук

- што ти е гајле
- белег од оздравена рана
- ликсур, избирач на јадења

M

миде
мунафич
муринка

- апетит; кеиф
- клеветник; шпион
- црница, дудинка

N

наврапито
ношви

- на брзина, на врат на нос
- сандак за чување брашно и леб

O

ограјсаф
одоач
олсица

- се напатив, настрадав
- канал
- лажица

P

палит
пардија
патаксан
пенушка

- лути
- танка даски под керамидите; сув човек
- запуштен, нечист човек
- засушен измет од добиток

пера (опери го)	— тепам, (отепај го)
пизма -иш	— мразам
питулица	— бакрдан
пиф	— вир
плит	— непечена тула
понаша, -аш (се)	— се колебам
потка (запот- ни) се	— копче (закопчај се)
препца	— личи (препца на неа)
проточкан	— распуштен, нестегнат човек
пул'че	— коковче
пурајца	— пара од вода
прул'аф (испр- пулаен)	— избушаен, со расфрлена коса

Р

рутишта	— облекло
---------	-----------

С

симсиле	— сој, род, потекло
сиричник	— грклен
склапица	— справа за фаќање глумци
скрупец	— крупно зрно сол
спарча	— кеса од грубо платно за триење на телото при бањање
стрела	— сукалка
струшки	— остатоци при месење тесто

Т

тала, -аш	— лутам, скитам
теспи	— бројаници
тин	— суд за матење млеко
топра, -аш (се)	— се заканувам, се готвам некого да удрам
топал	— крив (куц, срп.)
точа, -иш	— острам (нож)
трешница	— шамар
троти го	— остај го
тул'	— кртина (месо)
тупучка	— рана на телото
тури (го)	— распарај го
тутул'	— пипав

У

угич	— чукнат човек
укање	— гласно плачење
укма	— горештина

- улиште
 - улок
 - ушатка
- рој пчели
 - фатен, парализиран човек
 - големо грне

Ф

- фал
 - фаросана
 - фел'ка
 - фодул
- пророчество
 - проклета
 - резенка
 - човек што се носи убаво

Ц

- цибрина
 - цивкат
- ведро небо, но ладно време
 - цимули

Ч

- чекан (што чекан)
 - чере
 - черепна
 - чул'
- закачко
 - израз на лицето, физиономија
 - земјан сад за печење леб
 - фатен

Џ

- џагуре
 - џапат
 - џумучка
- дете (без разлика на пол)
 - гази по вода
 - џумка

Ш

- шала, -аш
 - шер
 - штирка
 - штутит
 - шпота, -аш
 - шпоталенка
 - шукарање
 - шуле
 - шушл'упат
- правам пакост, беснеам
 - беља
 - жена што не раѓа
 - потслушува, демнее
 - оговарам
 - жена што многу оговара
 - сновење, шуњање (српски)
 - слуга
 - празен, чукнат, човек мрднат со умот

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
КАТЕДРА ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

*

ПАНЧЕ МИХАИЛОВ
ГРАДСКИОТ ДЕБАРСКИ ГОВОР

*

Книгата е отпечатена во 650 егземплари
во Печатницата на Филозофскиот факултет
во Скопје
Печатењето е завршено во октомври 1954 г.